

Pechünk volt

Beszélgetés Kapitány Balázssal

A kritika módszeres kizárása is hozzájárult ahhoz, hogy a kormány félrekezelt társadalmi problémákat. Bár brutális pénzt ölt a családtámogatási rendszerbe, a demográfiai lufi kidurrant. Pedig égető szükség lenne megakadályozni, hogy lefelé tartó spirálba kerüljön az ország, ahonnan csak menekülni lehet. A tudományos élet gyorsan talpra tudna állni, ha bukna a NER, azt nem nyúlták le olyan régen – Kapitány Balázs demográfussal beszélgettem.

74

– *Néhány hónappal ezelőtt a Telenex oldalán megjelent egy esszéje (A középosztály már nem támogatja, pénzügyi döntéseivel mégis fenntartja az Orbán-rendszert, 2025. január 4.) Nekem meglepetés volt ez az írás, mert néhány évvel ezelőtt elég aktív szereplője volt a közéletnek mint a KSH kutatója, aztán eltűnt. Majd hirtelen előbukkant egy saját publikációval. (Kapitány Balázs a KSH Népeségkutató Intézetének kutatója volt. Távozását követően tanácsadóként dolgozik nemzetközi projekteken, itthon a Népesedési Kutatások Alapítvány elnöke.)*

– Nem ennyire nagy a törés. Csaknem huszonöt évig dolgoztam közalkalmazottként, az utóbbi évtizedben egyre inkább olyan körülmények között, hogy folyamatosan csökkent a mozgástér. Ahogy leépült a demokrácia, olyan dolgok, amik tíz vagy tizenöt évvel ezelőtt teljesen normálisak

voltak, most már elképzelhetetlenek. Egy sajtónyilatkozat, a kutatási téma megválasztásának szabadsága vagy egy konferencia-előadás témájának engedélyezése egyre nagyobb bozótharcokat igényel. Amikor az ember ilyen viszonyok között egy állami szervezetnél dolgozik, ahol egyre fogy a szabad levegő, úgy érzi, megfő, mint a béka az egyre forróbb vízben. Születnek olyan gondolatok, amelyeknek a publikálására közalkalmazottként már nincs lehetőség. És amikor megnyílnak a lehetőségek, ezek a szövegek, projektek előkerülnek az asztalfiókból.

– *Ki merte nyitni a száját?*

– Nekem olyan értelemben mindig is szerencsém volt, hogy bár a KSH-NKI kutatója voltam, elsősorban sosem ebből éltem. Hál' istennek mindig voltak olyanok, akik tanácsadóként különféle projekteken kérték a segítségemet, belföldön is, de egyre inkább külföldön. Ez az én privát szerencsém, de ez nyilván mozgásteret jelentett. És ebben a helyzetben az, hogy valakinek egy kicsit nagyobb a mozgástere, az egyre nagyobb ellentétet, problémát szül. Ugyanakkor az embert a pénzügyi dolgokon túl ezer dolog köti, például a kollégái iránt érzett felelősség. Ma már ha valaki „hülyeséget” beszél, akkor könnyen lehet, hogy az egész munkahelyét büntetik, mondjuk nem kapnak pénzt a következő

évi költségvetési tárgyalásokon, vagy elhasal egy államilag támogatott kutatási projekt. Ez felelősséget jelent, hiszen Magyarországon tisztán a társadalomtudományból nem nagyon lehet megélni. Sosem volt jól fizetett szakma, az elmúlt évtizedekben sem. Részből egyébként ez az oka annak, hogy most, ahogy a demokrácia leépül, könnyű a társadalomtudományt elhallgattatni. Egyszerűen azért, mert ebben a szakmában, ahol azért az állam a fő megrendelő, anyagilag és minden egyéb szempontból kiszolgáltatott kutatók mindenféle kényszerek között élnek és dolgoznak.

– *Nyilván az az adatkincs is fontos lehetett, amihez hozzá lehet férni a KSH-ban, hiszen még számunkra, újságírók számára is rendkívül fontos.*

– Pontosan! És ráadásul mi, kutatók sokkal mélyebben, a nyers adatokhoz fértünk hozzá, vagy férnek hozzá a kollégák, akár a népszámlálásról van szó, akár a születési statisztikákról. Nemcsak az összesített számokat látjuk, hanem egyesével az adatközlőket, nyilván nem név szerint, hanem hogy milyen iskolai végzettségű, korú embernek hol, hányadik gyereke születik, milyen súlyllyal, stb. Rengeteg olyan információ állt rendelkezésre, ami önmagában is elképesztő értéket jelentett. Az is visszatartott sokáig, hogy ezekhez az információkhoz hozzá tudtam férni. De lassan elfogytak az előnyök. A Népeségkutató Intézet igazgatónőjét egyik napról a másikra felmentették, egy kedélyes mikszáthi alakot neveztek ki vezetőnek az Alapjogokért Központból, akinek semmiféle demográfiai tudása, hozzáértése nincs, és egyetlen tevékenysége az intézet

kivéreztetése, lehetőleg minél csendesebben, feltűnés és botrány nélkül. Az ember eleinte csak röhögni tudott a helyzeten, hogy magyarázni kell, mi az az impact factor (*angol, rövidítése IF, a tudományos folyóiratok színvonalát jelző mérőszám. F. Sz. E.*), meg hogy miért érdemes interjút adni a *Financial Times*nak, ha már egyszer megtisztel azzal, hogy megkérdezne. De egy idő után ez már nem volt tartható.

Szerintem ma Magyarországon a társadalomtudósok és a társadalomtudományi kutatóműhelyek jelentős részében lezajlik ez a folyamat. Érdekes, hogyan nyúlja le a NER az intézményrendszert. Először fabrikálnak egy párhuzamos intézményt – a demográfia esetén ezt Kopp Mária intézetnek hívják. De hívhatjuk Magyarságtudományi Kutatóintézetnek vagy NKE tanárképző központnak, MCC ifjúságkutató intézetnek stb. Ezeken a helyeken nyilván a politikai elvárások már az első pillanattól jelen vannak. De eleinte ezekben nem folyik érdemi tudományos tevékenység, „csak” az állami források jelentős része kerül oda, ami elviselhető kompromisszumnak tűnik. Majd elleszünk párhuzamosan, legalább lesz, aki megírja a Magyar Nemzetbe a propagandacikkeket. Az évek során aztán az „eredeti” – európai sztenderdek szerint működő – intézménynél szép lassan elzárják az állami pénzcspapot. Ez lassú folyamat, de a tendencia egyértelmű. A kutatók jelentős része – aki teheti, például mert a tudása nemzetközi – ekkor már felszívódik, külföldre megy. Mások egyszerűen megélhetési okból kipörögnek a rendszerből. Aki marad, annak már szinte minden elfogadható, csak végre egy kis pénz legyen már. És ami-

kor a hagyományos intézmény erre a szintre eljut, a maradékát „megmentik”, de közben kérnek valamit: új vezetőséget, inkább elkerülendő kutatási témákat stb. Aztán egyszer csak arra ébredhetünk, hogy a KSH Népeśség-tudományi Kutatóintézet már némi pénzért bedolgozóként boldogan együttműködik a Kopp Mária Intézetrel a nemzetközi példaként is szolgáló sikeres magyar demográfiai fordulat dokumentálásán. Miközben azzal, hogy soha ilyen kevés gyermek nem született Magyarországon, és ennek milyen következményei lesznek, valahogy már nem foglalkozik senki.

De mindez nem szörnyű vagy drámai eseményként zajlik, hiszen ez nagyon hosszú folyamat, és mindenki meghozta a saját személyes döntését, hogy ki akar szállni, vagy bent akar maradni. Nem azt mondják, hogy „holnap ne jöjjon be”, hanem azt, hogy megkaphatja a jelképes fizetést, csak inkább maradjon csendben. Aki bent marad, azért szakcikketeket – minél érdektelenebb témában – írhat egzotikus külföldi folyóiratokba. Akkor esetleg utazni is lehet, talán még ki is fizetik a repülőjegyet. Dolgozzon be kínos szövegekbe, de nem kell odaírnia a nevét társszerzőként. Stb. Ilyen értelemben a társadalomtudomány számára sokkal puhább, kényelmesebb volt a landolás a NER-be, mint például a trafiktulajdonosoknak.

– *De hova vezet mindez?*

– Oda, hogy a társadalomtudomány az alapvető funkcióját nem tudja betölteni. És ezen most nem valami balos rendszerkritikát értek, hanem szakpolitikai kritikát, hogy nem merik megmondani, ha valami nem jó. Hogy ez a szegénységpoliti-

ka hülyeség, vagy ez az adópolitikai elem kontraproduktív, vagy ez meg az téves döntés a népesedéspolitikában, és nem lesz jó hatása. Ehelyett a tudósok inkább azt mondják, foglalkozzunk a II. József-i népszámlálással, az osztott szülésséggel, a látogató párkapcsolatokkal, egyéb egzotikumokkal, mert azzal nem lesz gond. Csak ez olyan következményekhez vezet, ahova eljutottunk most, hogy extrém alacsony a születésszám, pedig elképesztő sok pénz ömlött oda. Ez nem független a demokrácia felszámolásától, annak mellékkövetkezménye: ha nem hagyod, hogy ezek az idegesítő társadalomtudósok kritizáljanak téged és döntéseidet, akkor egyre nagyobb hülyeségeket fogsz hatalmon lévőként elkövetni.

– *...csöbbe kerül a gondolkodás?*

– Ez a népesedéspolitikán tökéletesen látszik. Amikor felállt 2010-ben a Fidesz-kormány, akkor még olyan dolgokat csináltak, ami egyáltalán nem volt irreális. Családi adókedvezmény-rendszer sok nyugat-európai országban van. Az, hogy a gyed mellett lehet dolgozni, és ezzel a nőket hamarabb vissza lehet hozni a munkaerőpiacra, nem ördögtől való dolog, sőt. Tehát ezzel olyan folyamat indult, amiből lehetett volna valami. Az, hogy a kormánynak a demográfia fontos, nem baj, ez legitim cél, valakinek a tengerhajózás fontos, más állam a Marsra szeretne küldeni embert, nekünk meg a demográfia a fontos. Népszerűek is voltak ezek az intézkedések, arról nem beszélve, hogy a kezdeti években meg is volt az eredménye. Nagyon alacsony volt a magyar termékenység 2010 körül, majd volt növekedés, miközben sok pénzt is tettek a rendszerbe.

– *Nem arról volt szó inkább, hogy a 2008-as pénzügyi válság és a recesszió után konjunktúra indult be, és mindenhol általános optimizmus volt tapasztalható, ami növelte a gyermekvállalási kedvet?*

– Nem. Nyilván lett volna a gazdasági világválság után termékenységi visszapattanás. Ez teljesen természetes dolog, hiszen 2008–2009 körül olyan helyzet alakult ki az ingatlanpiacon és általában a gazdaságban, ami nem kedvezett a gyerekvállalásnak. De a növekmény ezen felülre futott. A kettő együtt hatott, látunk erre mutató adatokat. A diplomások körében például megnőtt a harmadik gyermeket vállalók aránya, sokkal magasabb lett, mint előtte volt. Ez tipikusan népesedéspolitikai hatás. Sok család úgy döntött, hogy vállalja a harmadik gyereket. Így kezdődött a családpolitikai történet, de aztán hiába mondtuk, hogy van ebben perspektíva, de azért van felső határa. A teljes termékenységi arányszámnak 2,1-nek kéne lenni a politika célja szerint. De ez Európában sehol sem 2,1 (*a termékenységi arányszám azt mutatja, hogy a szülőképes korú nők arányosan hány gyereket szülnek; ha ez 2,1, a társadalom fenntartható, ha több, akkor nő, ha alacsonyabb, akkor csökken a népesség* – F. Sz. E.).

– *Már Franciaországban sem? (Európában sokáig Franciaország volt a bezzegország, ahol 2 feletti az arányszám.)*

– Már ott sem. Sehol a fejlett világban. Ezért inkább olyan jellegű népesedéspolitikát kéne folytatni, ami három lábon áll: törekszik a várható élettartam növelésére, törekszik a termékenység növelésére, és hogy le-

gyen szolid pozitív vándorlási egyenleg. Ez nem feltétlenül bevándorlást jelent, akár visszavándorlás is lehet. Ha ez a három együttműködik, akkor 1,7 körüli termékenységi arányszámmal az ország lakossága fenntartható. Nem a 2,1-et kéne kitűzni célnek, hanem azt, hogy az ország legyen fenntartható demográfiai pályán. De ahogy csökken a mozgástér, a politikusok egyre kevésbé észvezeleltek.

– *Hanem álmavezéreltek?*

– Álom- vagy államvezéreltek. Vagyis ha a főnök azt mondta, hogy 2,1, akkor 2,1-nek kell lenni, nincs vita. Emiatt aztán az értelmes emberek elkezdtek eltűnni a szakpolitika területéről, mert ennek így nincs értelme. Aki meg marad, ahhoz hozzácsapódnak az örültek. Amikor megjelent Novák Katalin a család védelmezőjeként, mint a mágnes vonzotta magához a különböző sértett örülteket az egész világból, akik évtizedek óta arra várnak, hogy az ő hülyeségeiket végre valaki komolyan vegye. A budapesti demográfiai csúcok is jól mutatják ezt, érdemes megnézni a folyamatot: az elsöre értelmes tudósok még eljöttek, akik a mainstream tudományban is benne vannak, és innen eljutottunk a félbold orosz lelkészig meg a mindenféle obskúrus konzervatív szervezetek képviselőiig, akik mérhetetlen hülyeségeket beszélnek. És ez azért van, mert nincs visszajelzés. Ha Magyarország egy demokratikusan működő ország lenne, akkor valóban lennének viták arról, hogy egy hatástalan intézkedéssel föl kéne hagyni, vagy módosítani kéne. Ehelyett továbbépítjük Bicskéig. A magyar családpolitika kicsit ennek a története.

– *Amit bejelentett a miniszterelnök, hogy a kétgyermekes meg a háromgyermekes nők élethosszig szja-mentességet kapnak, ugyanezt a gondolkodásmódot viszi tovább.*

– Szerintem ez elsősorban nem népesedéspolitikai intézkedés, mert az érintettek túlnyomó többsége már nem fog több gyereket vállalni. Ha ennek az lett volna a célja, hogy a termékenységet növelje, akkor úgy adja meg a mentességet, ha a nők vállalnak még egy gyereket.

– *Akkor ez választási javaslat?*

– Elsősorban az. Nyilván úgy lesz megfogalmazva, hogy egy hosszú útnak az elején vagyunk, és most megtettük az első lépést, és ha ránk szavaztok, akkor megteesszük a másodikat, harmadikat, negyediket, ötödiket, míg ha a gonosz ellenségre szavaztok, az majd visszaveszi, levágja. Ez politikai termék, mert demográfiai szempontból túl alacsony a hatékonysága. Nagyon boldog lesz minden 56 éves háromgyermekes hölgy, mert meg fog nőni a fizetése, de ennek demográfiai hatása már nem lesz, a célcsoport túlnyomó többsége kifutott már a gyerekvállalási életkorból. Ezeknek a pénzeknek a jelentős része olyan családokhoz jut, akik gyereket nevelnek, de már nem fognak többet nevelni. Jó, hogy több pénzük lesz, ám demográfiailag ez nem számít.

– *Mondjuk szerintem nem olyan nagyon jó, de ez más téma.*

– Én se mennék bele a szociálpolitikába, nem az én szakterületem. A lényeg: nem demográfiai intézkedésnek vélem, de kíváncsi vagyok, megpróbálják-e demográfiai köntösbe tenni. Az előző választás előtt is volt

osztogatás, akkor még csak egyévi szja-t adtak vissza, de minden gyermeket nevelő családnak. Most egy kicsit más a célcsoport. Nyilván nagyon jól ki van találva, lehet róla beszélni, hogy mik lesznek a hatásai.

– *Szerintem az államháztartási hiány lesz a fő hatása.*

– Igen, de ez most már annyira nem fontos, majd valamilyen, a fogyasztásra rakódó közvetett teherrel visszaveszik. Az szja-rendszer jelentősége csökken az államháztartás finanszírozásában. Ez hungarikum. A kormány a fogyasztáshoz kötődő nyílt és rejtett adókból próbálja beszédni azt, amire szükség van. Szűk ötmillió ember dolgozik Magyarországon, és abból csaknem egymillió a két- vagy többgyermekes anya, vagy 30 év alatti egygyermekes anya, aki szja-mentes lesz.

– *Ne felejtjük el a 25 év alattiakat.*

– A lényeg, hogy a munkavállalók szűk negyede szja-mentes lesz. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy be fog indulni egy teljesen normális adóoptimalizációs folyamat. Gondoljunk itt akár egészen nagy családi cégekre. Minek venném ki osztalékon a cégből a jövedelmet, ha a feleségemnek hirtelen lehetne 70 millió forint a fizetése havonta, amelyre nem fog szja-t fizetni? El fog kezdődni ez a játék.

– *A csak is politikai kezdeményezés volt?*

– A csak szerintem Parragh László kezdeményezése volt. De az biztos, hogy nem demográfusoké. A csak valós problémákra reflektált, csak a szakértelem hiányzott a sztoriból. A probléma észlelése még rendben

van, de a megoldás sok esetben félre-
visz, ahogy egyre erőszakosabbak az
intézkedések, annál inkább. A lak-
hatási probléma gátja a gyermekvál-
lálásnak, ez tény. Csakhogy olyan
megoldás született, ami inkább az
ingatlanárakat vitte föl, de a termé-
kenységre érdemben nem hatott, sőt
a jövőben komoly költségvetési prob-
lémát is okoz, hiszen a csokhitelek
kedvezményét az államnak fizetnie
kell a bankoknak. Ugyanígy jártunk
a meddőségi klinikákkal. Valóban
probléma volt Magyarországon, hogy
nem működött jól ez a félig magán,
félig állami meddőségi klinikai rend-
szer, de a megoldás nem vezetett kö-
zelebb a célhoz, most már látjuk.

– *Abból a szempontból közelebb ve-
zetett, hogy most már tudják a nők,
hogy Brnóba kell menni.*

– Azt hiszem, sok ilyen van: látják
a problémát, de a megoldást már nem
nagyon tudják, ilyen a kivándorlás
problémája is. Hiába látni pontosan,
mi a gond, a Gyere haza, fiatal! pro-
gram meg az egyéb nevetséges vála-
szok azt mutatják, gyöngye a rendszer
a probléma megoldására. Valahogy
így csúszott félre a családpolitika:
amikor az eredmények elkezdtek jön-
ni, irreálisan magasra lett tűzve a cél,
egyre örültebb szakpolitikai javasla-
tok kerültek képbe. Ez 2020–21-ben
egy picit felnyomta a termékenysé-
get, de azok már jellemzően előreho-
zott gyerekek voltak. Nem az történt,
hogy egy család vállalt harmadik
gyereket, hanem az, hogy aki 32 éves
korában vállalta volna a harmadik
gyereket, inkább vállalta 30 éves ko-
rában, mert most adnak 20 milliót, ki
tudja, két év múlva adnak-e. Ennek
viszont az a következménye, hogy ez
a lufi sajnos kipukkadt tavaly.

– *2010-ben 1,3 alatt volt a termé-
kenységi arányszám, ez aztán föl-
ment 1,6-ra. Most hol vagyunk?*

– 1,38 a hivatalos utolsó érték, de
továbbra is esik. Ha visszaesne oda,
ahol 2010 körül volt, az nagyon nagy
baj lenne. Mert igazából az lett volna
a cél, hogy legalább 1,5 körüli szin-
ten meg lehessen tartani.

– *De ha a kiigazított trendvonalat
nézzük, akkor az csökkenni fog.*

– Igen, és az lett volna a nagy kér-
dés, hogy ezt a trendet, ami beállt
a 2000 és 2010 közötti időkből, ezt
az 1,3 körüli teljes termékenység
arányszámot sikerül-e 1,5 fölötti
szintre vinni, és ott megfogni. An-
nak lényegi hatása lett volna, és
most ez tűnik bizonytalannak. Még
ha szeret is úgy csinálni az állam,
hogy a családokra mindig lesz pénz,
valójában a pénz mégsem végtelen.
Az elmúlt év páratlanul gyenge szü-
letésszáma után érdemes lenne fel-
vetni, hogy mintha egyre több olyan
elem lenne ebben a mi „világhíres”
családtámogatási rendszerünkben,
ami rettentően alacsony hatékonysá-
gú. Ha egy intézkedés, ami 800
milliárd forintba kerül, és eredmé-
nyez 2000 egyébként is megszülető,
csak most előrébb hozott gyereket,
akkor bár az ember nem szeretné
leszámolni, és kimondani, hogy egy
gyerek ennyi millió forint, de mégis
ugyanaz a pénz az oktatásban, az
egészségügyben, a bölcsődei rend-
szerben vajon a demográfiai rend-
szer stabilitásához nem járulna-e
nagyobb mértékben hozzá? Meg le-
hetne nézni, legalább a gondolattal
eljátszani, hogy másutt esetleg nem
lehetne-e egyes elemekre fordított
forrásokat hatékonyabban felhasz-
nálni.

– *Mondjuk a közoktatásban? Ha az általános iskolai képzésre, az óvodai, illetve a bölcsődei rendszerbe több pénz menne, akkor elképzelhető, hogy a szülők inkább vállalnának több gyereket?*

– Nem Magyarországon, de Spanyolországtól Skandináviáig elég sokan mérik, hogy egy jó minőségű bölcsődei rendszer hozzájárul ahhoz, hogy a tervezett gyerekek megszülessenek. Mert az első gyerek után rájön az anya, hogy ha három lenne, akkor az logisztikai rémálom lenne. És akkor hirtelen fölmerül a kérdés, hogy van-e közelben bölcsi, ovi, mi annak a nyitvatartása. Oda merem-e adni a gyerekeket? Magyarországon a bölcsődefejlesztésnél a politikai szándék megvan. De a részletekben bújik meg az ördög. Meddig van nyitva? Valóban olyan színvonalú, hogy odaadom a gyerekeket? Mekkora a csoportok, milyenek a dadusok? Ezek finom mutatók, de igazából ezek döntenek. Lehet csinálni ötezer új férőhelyet azzal, hogy 12 főről 14 főre nő a bölcsődei csoportlétszám, de ezzel a bölcsődék vonzerejét nem biztos, hogy megnövelem. Vagy olyan személyzet lesz, amire nem szívesen bízna az ember a gyermekét.

Amikor félünk a demográfiai csökkenés hatásaitól, nagyon sok dologra gondolhatunk. Van, aki a nemzetet félti, van, aki egyszerűen a saját majdani nyugdíjára gondol. De akárhogy nézzük is, fontos, hogy ezek a gyermekek később be fognak lépni a munkaerőpiacra, és a cél az, hogy a társadalom, a magyar kultúra teremtő tagjai legyenek. Végeredményben a demográfiai fenntarthatósághoz az is hozzájárul, ha kevesebb gyermekből bár, de olyan munkaerő lesz, aki jobban termeli majd a GDP-t, vagy akár

Nobel-díjas író lesz. És Magyarország nagyszerűen tehetséges abban, hogy rengeteg fiatalat veszít el, mert olyan tudással jönnek ki a rendszerből, hogy nehezen fognak elhelyezkedni, és a köznek sem lesz akkora nagy haszna az ő munkájukból. Tehát amikor az állam azon gondolkodik, hogy mire fordít pénzt, akkor érdemes végigtekinteni az egész gyermeki pályát, hiszen végül is az a cél, hogy minél több tehetséges gyermek lépjen majd be a munkaerőpiacra. Ezt növelhetem úgy, hogy a gyermekek számát emelem, és növelhetem úgy, hogy csökkentem a „veszteséget” a rendszerben. Ebbe az irányba is el lehetne a nagyon nagy pénzekből mozdulni.

– *Mondhatjuk, hogy voltaképpen az lenne a cél, hogy a felnőtt lakosság boldog legyen egy országban, hiszen ha a felnőtt lakosság boldog, elégedett, akkor könnyebben tud kockáztatni. A kockázatban benne van akár egy munkahelyváltás, a tanulás, akár még plusz egy gyerek vállalása, és ha azt gondolja, hogy az élete egész jó, akkor valószínűleg a gyerekéé is jó lesz. Míg ha azt tapasztalja, hogy egy nagy nyomor az élete, akkor minek szülőgessen tele a Kárpát-medencét?*

– Tökéletesen megértem ezt a gondolkodást. Ez nagyon jó, én is ilyen vagyok, de ez egy magasan iskolázott értelmiségi csoport nézete. Ők, lehet, ebben az esetben vállalnának több gyereket, de azért ne feledkezünk meg a társadalomnak a háromnegyedéről, akiknél viszont lehetséges, hogy pont a kiszámíthatóság az, ami fontos.

– *Motiválóbbr lehet egy középprosz élet, de az legalább biztos?*

– Akár. Ez például a társadalmi rétegtől függ. Ha valaki folyamatosan a szegénység szélén egyensúlyoz, nála valóban felmerül a gyerekvállalás felelősségének a kérdése. Lehetséges, hogy nem a boldogság, nem az önkitaljesítés lehetőségének a kínálata a fontos, hanem mondjuk egy stabil munkaerőpiaci helyzet vagy a stabil munkanélküliségi ellátórendszer léte. Ha általában is igaz lenne a felvetése, akkor például Londonban sok gyermek születne, ahol jó minőségben, kihívások között, jó keresettel élnek az emberek, és boldogan megvalósíthatják a céljaikat, de látjuk, hogy Londonban a teljes termékenységi arányszám elég alacsony.

– *Én inkább Oslót mondanám, nem Londont.*

– Na, ez jó kérdés, mert a mi egyik legnagyobb közhelyünk, és ez rám is vonatkozik, amit évtizedeken keresztül mondtunk, a skandináv modell. Skandináviában valóban magas volt a termékenység, 1,8-1,9 körüli, minimális várható élettartam-növekedéssel, bevándorlási többlettel ezek az országok demográfiai értelemben is szépen elüzemeltek, afféle bezzegországok voltak. Csakhogy az elmúlt évek története rettenetes ebből a szempontból. Összedőlt a skandináv modell. Finnországban a teljes termékenységi arányszám 1,3, Norvégiában 1,4 körül van, tehát alacsonyabb lesz, mint például 2023-ban Magyarországon volt.

– *És ennek mi az oka?*

– Tud mondani erre valamit a szakirodalom, de én úgy látom, hogy egyelőre nem sikerült meggyőző választ találni. Sokan tartanak mosta-

nában előadást arról, hogy miért esik a termékenység Skandináviában, és jellemzően a kiszámíthatatlanságot, a bizonytalanságot és az olyan félelmeket említik, mint a szorongás.

– *A klímaszorongás, háború?*

– Igen, pontosan olyan félelmeket, amelyek az állam hatáskörén kívül vannak. A klímaszorongásra válaszul nem mondhatom azt, hogy megnövelem a bölcsi nyitvatartási idejét, vagy a gyed összegét megemelem, és a kérdés megoldva. Én nem egészen osztom ezt a nézetet, mindenesetre az biztos, hogy megbicsaklott mind az az okosság, amit eddig őszinte meggyőződéssel mondtunk, hogy csináljatok sok bölcsit meg ovit, legyen a nemek közötti viszonyrendszer kiegyenlített, menjenek az apák is gyedre, legyen részmunka, mert a skandináv modellnek ezek lényeges pontjai, és akkor javulni fog a termékenység. Ezt én szívesen mondanám, de sajnos ez nem igaz, úgy látom. De ami most plusz zavart okoz, hogy a termékenységi bezuhanás a skandináv országokban elég gyorsan zajlott. Nem az történt, hogy szép lassan elkezdtek csökkenni az értékek, és egy új generációval átalakultak a termékenységi minták, hanem az, hogy néhány év alatt zuhantak be ezek a számok, miközben az adott államokban lényegében semmiféle szociálpolitikai változás nem volt.

– *De ha a leszálló ágról nem tudjuk valójában, hogy miért van, csak teóriáink vannak rá, akkor mi a garancia arra, hogy a felszálló ágat meg tudjuk magyarázni?*

– Az egyik feladat, amikor két különböző rezsim közötti tartós termékenységi különbségeket próbálunk

magyarítani. Németország és Franciaország: az egyik 1,4, a másik 1,8 – miért? A másik, amikor rövid idő alatt bekövetkező növekedéseket, változásokat nézünk és próbálunk értelmezni. Én azt hiszem, az utóbbi azért a nehezebb feladat. Magyarországon például volt növekmény, de ez még nem azt jelenti, hogy kialakult egy magasabb termékenységi rezsim. Abban reménykedtünk, hogy az 1,3 körüli szintről ki tudunk állni 1,5 fölé, nyugdíjasként meg elemezgetném, hogy mi volt ennek a rezsimváltásnak az oka. De félok, hogy nem ez fog történni, és visszaveszünk.

– *Tehát akkor az 1,3 a standard, és volt egy kiugrás?*

– Ettől félek, az 1,3 ugyanis objektíven túl alacsony. Nem önmagában az a baj, hogy csökken a népesség, mert egy ország és lakói boldogsága nem attól függ, hogy éppen kilencmillióan vagy tízmillióan vagyunk, de az rossz, ha nagyon gyorsan csökken a népesség. Ha nagyon gyorsan csökken a népesség, akkor nincs miért fejleszteni, nincs miért innoválni, nincs miért helyben maradni. Amikor egy terület népessége évi egy százalékkal csökken, akkor ott már nincs nagyon értelme a dolgoknak. És egyszerűen ez az 1,3-es termékenység, ha tartóssá válik, ahhoz fog vezetni, hogy az ország jelentős része negatív demográfiai spirálba kerül. Mi ezt Budapesten nem érezzük, mert még mindig van vidéken bő hatmillió ember, akik közül az értelmes fiatalokat el tudjuk szívni. A demográfiai spirál jelenleg Békés megyét jelenti, meg Dél-Somogyot. Ha a termékenység 1,3 körüli szinten ragad, azok a folyama-

tok, amelyet ott már megfigyelhetők, kiterjedhetnek az ország jelentős részére.

– *Ilyenkor az az alternatíva egy huszonévesnek, harmincévesnek, hogy minél hamarabb elhúzzon.*

– Pontosan. És ez is kontraszelektív módon történik meg. Úgy szokták mondani, hogy minél tehetségesebb volt, annál messzebbre ment, tehát a legjobb gyerek az osztályból Londonba ment, a jobbak Budapestre, a maradék meg Békéscsabára, itthon meg senki nem maradt. Közben egyre kevesebb gyerek is születik. Lett volna jelentősége ennek a népesséspolitikai küzdelemnek, amit az Orbán-kormány folytatott, mert attól tudna minket megóvni, hogy az ország jelentős része olyan helyzetbe kerüljön, ahonnan csak elfelé van út, és visszafelé nincs. Ha maga egy gyáros lenne, maga lenne a pék, és azt látná, hogy akármit csinál minden évben, egyre kevesebb kenyeret vesznek, mert egyre kevesebb ember van, akkor venne új kemencét, vagy fölvenne új embert, fejlesztene? Ha van vízszolgáltató a városban, és kiépült a hálózat harmincezer főre, de most már csak ötezer fogyasztó van, akkor azt hogy lehet üzemeltetni megfelelő módon? Ha az iskola négyemeletes, ki kell fűteni mind a négy emeletet, pedig már csak a földszinten vannak diákok. Létérdék lett volna, hogy a termékenységi helyzet Magyarországon javuljon, stabilizálódjon, ez a kormány mindenféle egyéb mellett erre büszke lehetett volna. Most ez kipukkant. Ez egyfelől persze lehet egy ellenzéki olvasónak káröröm, hogy még ez se sikerült, de ez olyan dolog, aminek nem biztos, hogy örülni kell.

– Szerintem annak se örül senki, hogy az infláció 30 százalék volt, és a GDP meg nem képes nőni; nem gondolnám, hogy otthon bárki koccint erre. Az utóbbi hónapokban kisebb vita kezdett kibontakozni arról, hogy ki számít középosztálynak, és mi az a középosztály Magyarországon. Ebben ön is megnyilvánult.

– Én a középosztályt a telexes cikkben merőben mézesmadzagnak használtam, hogy az olvasók közül azok, akikről azt feltételeztem, hogy érdekesek számomra, elolvassák. A középosztály számomra nem definiálható, túlságosan puha fogalom. Látjuk, hogy hogyan próbál ezzel visszaélni a jelenlegi rendszer. A cikkben egyszerűen azokat az embereket neveztem középosztálynak, akik diplomások, van magas munkajövedelmük és értelmezhető megtakarításuk.

– *Ez egymillió ember körülbelül.*

– A családtagokkal együtt egy kicsit több.

– *Akkor mondjuk nem egészen kettő.*

– Én úgy számoltam, hogy körülbelül 1,3-1,4 millió választópolgár, plusz a hozzájuk tartozó gyermekek. Nem akartam ezzel beleszállni a középosztály-vitába, statisztikai alapon hoztam létre egy csoportot, amit el akartam nevezni. Úgy gondoltam, ha középosztálynak nevezem, nem rémiszti el például egy építészt, orvost, hogy elolvassa a cikket. Valamennyire követem ezt a középosztály-vitát, de nem tudom, hogy mi a középosztály igazából, és nem tudok állást foglalni abban a kérdésben, hogy Magyarországon van-e értelme középosztályról beszélni.

– Abban a cikkben az állampapír-megtakarításokban rejlő lakossági erő volt a lényeg, aztán kapott hideget-meleget, hogy a neves demográfus arra sarkallja az embereket, hogy vigyék csődbe a magyar államot. Amit hiányolok az úgynevezett középosztályban, illetve a cikk szerinti középosztályban, hogy nem nagyon akar befolyással lenni.

– Azért is írtam ezt a cikket, mert egyszerűen úgy láttam, hogy jelenleg ez a jobb híján középosztályinak nevezett csoport alkot egy politikai véleményyt, amelyben nagyon alacsony arányban támogatja a jelenlegi kormányt. Jelentős részük nem fideszes, az nagyon régen elmúlt már. De ebből nem vonnak le következtetést arra vonatkozóan, hogy nekik az élet más területein is van mozgásterük, meg felelősségük. Azok a középosztályi, nem társadalomtudós barátaim, akik tíz percen keresztül szidalmazták a jelenlegi kormányt, és azt mondják, hogy élettertelen az ország, meg innen már ki kell vándorolni, utána meg azt mondják, hogy hú, milyen jól kamatozik az államkötvényem. Ez paradox. Én katolikusként nem szívesen fektetnék be például mondjuk egy abortuszklinikákat üzemeltető cégbe. Nem akarom őket betiltani, de azt nagyon nem szeretném, hogy például az én pénzemről terjeszkedjenek, reklámozzák magukat. Vagy nem szívesen vásárolok egy olyan terméket, amiről tudom, hogy gyerekmunkával készült, hiába olcsó.

– *Napelemes részvénybe fektetek, nem kőolajba.*

– Pontosan. Arra akartam felhívni a figyelmet, hogy a magyarországi állampapír-befektetéseknek valahol

van egy ilyen dimenziója is. Jelenleg épp arra készül a kormányunk, hogy a középosztály számára hitelezett pénzével végrehajt egy osztogatást a választások előtt, amivel megvásárolja olyan társadalmi rétegek szavazatait, amivel hatalmon marad. Eközben ugyanaz a középosztály, amelyik így finanszírozza a rendszert, nem szeretné, hogy hatalmon maradjon. Egyszerűen érdemes az embereknek végiggondolniuk befektetéseik különböző következményeit. És ez semmiképpen nem az államcsőd, ez annak a kérdése, hogy van-e pénz osztogatni, vagy nincs pénz osztogatni.

– *Mindig lesz pénz osztogatásra.*

– Jelenleg tudnak pénzt összeszedni, de nagyon nem mindegy, hogy milyen költségen, mennyire stabilan, és milyen módon. Azt hiszem, eléggé speciális helyzet alakult ki Magyarországon a van-e pénz osztogatnival, mert magas az állam finanszírozási igénye, és csak még magasabb lesz, miközben van egy 30 százalékos devizaadóssági határunk, amelynek a közelében vagyunk. Tehát a további devizahitelek felvételének van kockázata, ami miatt nem tudják ezt korlátlanul meglépni. A hazai intézményi finanszírozók mögött pedig ugyanúgy annak a középosztállynak a pénze van, mint a lakossági állampapírok mögött. Ha a szükséges pénzek összegyűjtése sokkal nehezebb, akkor talán kevesebb idő és keret lesz osztogatni. Én a most bejelentett osztogatási lépéseket, a családi adókedvezmény rugalmas bevezetését például még nem érzem azért annyira radikálisnak. Ennél még jóval több kell, hogy megnyerjék a választást. Ha a nyugdíjasoknak visszaté-

rítik is az összes zöldség, gyümölcs meg tejtermék utáni áfát, az még mindig kevesebb lesz, mint egy igazi nyugdíjrendezés, és nem biztos, hogy a nyugdíjas elhiszi, hogy azt Brüsszel akadályozta meg. Önmagában a kommunikációs gépezet nem lenne elég sem a zsákfalvakban, sem a nyugdíjasoknak. Kell a kommunikációs gépezet, kell a fenyegetés, és mellé kell azért lóvé is ahhoz, hogy meglegyen az a leszavazási hajlandóság praktikus módon. Néhány hónap múlva okosabbak leszünk.

– *Beteg a mi társadalmunk?*

– Nem hiszem.

– *Lehet, hogy ez belvárosi liberális félelem, de ha mondjuk véget ér 2026-ban a NER, nagyon nehéz lesz a sebeket begyógyítani.*

– Ez egészen biztos. A gazdasági sebeket is. Most nem a rosszkedvről meg nem a fenyegetésekről meg az autoriter folyamatok visszafordításáról beszélek, hanem egyszerűen az objektív gazdasági helyzetről, a nyugdíjak értékéről, a magas megélhetési költségekről, lakásárakról vagy a termelékenységi problémákról. Nem volt hatékony sajnos ebben az értelemben ez a rendszer, és ezt is nagyon nehéz lesz rendbe rakni. Én azt hiszem, hogy minden országnak van valamiféle potenciális fejlettségi szintje, ettől elmaradunk és relatíve elszegényedünk. Rengeteg dolog nagyon nehéz lesz, de ettől még nem hiszem, hogy a társadalom beteg lenne. Csak nem lesz egyszerű történet, és valószínűleg nem is az én generációm fogja ezt megcsinálni, ha egyáltalán valaki meg fogja csinálni. Nem hiszem, hogy ez betegség lenne. Szerintem inkább pechünk volt.

– *Pechünk volt?*

– Orbán Viktort tehetséges politikusnak tartom. Ha nem lenne az, akkor az Orbán-rendszer már megbukott volna, és akkor nem került volna az ország ebbe a helyzetbe.

– *De e tekintetben a politikusi tehetség kizárólag a politikacsinálás tehetségét jelenti? Tehát nem úgy tehetséges, mint ahogyan Deák Ferencet tehetségesnek gondoljuk.*

– Nem, semmiképpen. Hatalomtechnikailag értem ezt a tehetséget. Ezen hatalomtechnikai tehetsége miatt egyszerűen túlélte a rendszer önmagát, és elindította az országot egy olyan irányba, ahonnan nagyon nehéz visszakormányozni. Sok ilyen félrevivő kelet-közép-európai politikus volt, de jelentős részük eltűnt a sülyesztőben, mielőtt komoly bajt csinált volna. A mi miniszterelnökünk viszont fölépített egy olyan rendszert, ami nem árulta el, nem dőfte hátba, nem váltotta le. Szóval ilyen értelemben tehetséges, és ilyen értelemben nekünk ezzel pechünk van.

– *Ha jön bármikor is a kormányváltás, akkor a tudományos élet milyen gyorsan tudna, ha nem is helyreállni, de mondjuk elindulni a regenerálódás útján?*

– Szerintem sokkal gyorsabban helyrerázódna, mint például a gazdasági élet, talán még a sajtónál is gyorsabban. A tudományos életben valójában a nem demokratikus tendenciákat egy rendkívül vékony réteg indoktrinálta. Még a NER-es intézmények kutatóinak többsége sem híve a rendszernek. A szereplők igen jelentős része szeretne európai tudományos viszonyok között élni, ahol kutatási szabadság van, ahol

meritokratikus alapon lehet befutni szakmai karriert, ahol nem seggüket féltő politikusok határozzák meg, hogy mit lehet kutatni, illetve hogy aztán mit lehet ezekből nyilvánosságra hozni. A társadalomtudósok mobilitását is nagyobbban látom. Aki vállalkozóként kiment, és kint csinált sikeres gazdasági vállalkozást, felépített egy orvosi praxist, stb. az már nem nagyon fog visszajönni, de egy kutató könnyebben visszatérhet, főleg, hogy a társadalomtudományhoz nem is kellene speciális laboratóriumok és nagyon költséges kutatási infrastruktúrák. További szerencse, hogy elég későn és lassan uralták le a tudományos szférát, az Akadémiához sem az elején nyúltak hozzá, az egyetemi modellváltás sem olyan régi ügy. A régi trafikosok már nincsenek meg, de a társadalomtudományokban még friss ez a történet. Nem vagyok annyira pesszimista ezen a téren, szerintem most még visszafordítható lenne a dolog.

– *A tudományos életet egy kicsit kitérítve az egyetemi hallgatókra, egyetemeken lenyúlására és még inkább a bölcsészképzés lassú sorvasztása, azért nem biztos, hogy egyik hétről a másikra tud regenerálódni.*

– Ezt nem tudom. A felsőoktatásban bajok vannak, de hogy ezek mennyire mélyrehatóak, visszafordíthatók, nem tudom megítélni. Azt egyértelműen kritikusnak érzem, hogy a legjobb gyerekeket elveszítjük. Az elit gimnáziumaink jelentős része már exportra termel. Ez nem jó. Nem azt akarom mondani, hogy ne menjenek Nyugatra, de nem biztos, hogy egy nyolcadrangú német vagy holland egyetem kéne, hogy a karrierút célja legyen.